

<https://coth.ui.ac.ir/?lang=en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 17, Issue 3, No.37, 2026 pp.97-113

Receive: 16/02/2025 Accepted: 07/07/2025

A Comparative Study of the Manifestation of Man in Christianity and the Religion of the Righteous on the Perfection of Man

Mansour Rostami*

Ph. D. Graduated of Philosophy, Payame noor University, South Tehran Branch, Tehran, Iran
mansourrostami97@yahoo.com

Abstract

The Religion of the Righteous emerged in the early centuries of the Islamic calendar in western Iran, particularly among the Kurdish people. Although this religion traces its origins to a sect that diverged from Islam, many of its teachings reflect the influence of ancient religious traditions, including pre-Islamic Abrahamic faiths such as Christianity. The followers of the Religion of the Righteous believe in the existence of one God, and the foundational doctrine of their faith is based on the concept of divine manifestation. This study seeks to explore the question: What theological or anthropological elements are shared between the Religion of the Righteous and Christianity regarding the perfection of human beings? The findings of this research demonstrate that the Religion of the Righteous, grounded in the idea of divine agency and manifestation, identifies exceptional human beings as reflections of the divine essence (grace). Such individuals are considered to possess divine attributes and are viewed as manifestations of God's essence. This theological position shows significant parallels with Christian teachings, wherein Jesus Christ (peace be upon him) is understood to be one of the three persons of the Holy Trinity and is endowed with divine qualities. This study highlights the mutual emphasis in both traditions on the divine-human figure as the path to human perfection.

Keywords: Manifestation, Religion of the Righteous, Yarsan, Divine Attributes.

Introduction

The Religion of the Righteous represents a spiritual and intellectual movement that took shape during the second century AH in western Iran. At the heart of its teachings lies the principle of divine manifestation, which serves as the core upon which the doctrines and beliefs of the Righteous are built. This study aims to clarify the conceptual framework of divine manifestation as understood by the followers of this religion, especially in its points of contact with teachings from other traditions, notably Hinduism and Christianity. Christianity, as one of the major world religions, has exerted profound influence across various human societies throughout history. Notably, the sacred texts of the Ahl al-Haqq—another name for the followers of the Religion of the Righteous—contain references to Christian institutions and figures such as the Church, the Bible, and the Prophet Jesus. Furthermore, historical records from the era of Sultan Ishaq Barzanji indicate that the Christian Bible garnered significant interest among Ahl al-Haqq religious leaders.

Due to the esoteric and symbolic nature of Ahl al-Haqq scriptures, interpreting these texts requires deciphering their metaphors and hidden layers. In doing so, it becomes possible to uncover the ways in which Christian ideas have shaped

*Corresponding author

Rostami, M. (2026). A Comparative Study of the Manifestation of Man in Christianity and the Religion of the Righteous on the Perfection of Man . *Comparative Theology*, 17(3), 97-113.

the Ahl al-Haqq conception of human perfection. It is worth noting, however, that although Christians believe in the triune nature of God (the Trinity), such a notion is absent in Ahl al-Haqq theology. Nevertheless, there are notable conceptual similarities between the two traditions, especially in how both regard certain human beings as vessels of divine presence and guidance.

This study attempts to answer the central question: *According to the perspectives of both Christianity and the Religion of the Righteous, how does a human being—regarded as the manifestation of God—contribute to the perfection of humanity?* In Christian theology, God sent Jesus Christ to reconcile humanity with Himself through the act of sacrifice. Hence, believers attain salvation and ultimate happiness by having faith in Christ. Conversely, in the Religion of the Righteous, a human being—seen as the embodiment of divine essence—is the intermediary through whom human perfection is achieved. Notably, in both traditions, the idea of sacrifice plays a vital role: Christ sacrifices Himself for humanity, while in the Religion of the Righteous, the devoted follower may be called upon to sacrifice his life for the truth of the faith.

Materials and Methods

This study employs a descriptive-analytical approach, relying on both library-based and field research methods. Primary data is drawn from the original and foundational texts of the Ahl al-Haqq, many of which remain untranslated, unpublished, and exist only in handwritten form. The research involves a close examination of these sources to analyze the concepts of human manifestation and spiritual perfection within the Ahl al-Haqq and Christian traditions. Given that many of the ritual texts of the Ahl al-Haqq were composed in various Kurdish dialects and are often cryptic or metaphorical, special care was taken to interpret them accurately. To this end, structured interviews were conducted with respected scholars and religious authorities within the Ahl al-Haqq community who are well-versed in these sacred writings. Their insights were instrumental in decoding key concepts and tracing theological parallels between the two faiths.

Research Findings

The story of the creation of Adam (peace be upon him) is featured in both the Holy Bible and the ritual texts of the Ahl al-Haqq. According to the Torah and Ahl al-Haqq theological narratives, Adam was created in the image of God—an image that is interpreted spiritually as the human soul or inner truth. In Christian doctrine, Adam's act of disobedience—eating from the forbidden tree—resulted in the corruption of the soul and the transmission of original sin to his descendants. However, this concept of inherited sin is not found in Ahl al-Haqq teachings.

Within Christian belief, Jesus Christ is one of the three divine persons and possesses both a human and divine nature. He is viewed as the incarnation of God who entered the world in human form. His mission was to remove the estrangement between humanity and God caused by original sin. Through His sacrifice, He brought people closer to God. Salvation, in this view, is achieved by faith in Christ and through the ritual of baptism. In the belief system of the Ahl al-Haqq, outstanding human beings are considered manifestations of God's essence. These individuals are believed to possess divine attributes while simultaneously retaining their human aspects. The Yarsanis (followers of this tradition) maintain that through submission to the teachings of these divine manifestations, and by adhering to the spiritual pillars such as service and sacrifice, individuals can undergo a spiritual journey comprising thousands of degrees of perfection.

In this worldview, achieving closeness to God requires sincerity, discipline, and unwavering commitment. If necessary, the devout follower is expected to sacrifice his life for the path of truth—an act symbolizing the ultimate level of devotion and unity with the divine. Thus, both traditions emphasize the transformative role of the divine-human figure in elevating the human soul toward perfection and proximity to God.

Discussion of Results and Conclusion

The Religion of the Righteous holds that man, as a manifestation of the divine essence, plays a central role in the pursuit of spiritual perfection. This understanding, when compared to Christian theology, reveals several conceptual overlaps. From the Christian perspective, Jesus Christ (peace be upon him) is regarded as an eternal essence and a member of the divine Trinity. He embodies both the divine and human natures, and as such, divine attributes are ascribed to him. He is seen not merely as a prophet, but as God the Son, whose sacrificial death redeems humanity from the burden of original sin.

According to the Yarsani doctrine, exceptional individuals—due to their embodiment of the divine essence—are considered to possess divine characteristics. Although they remain human, they serve as spiritual guides and intermediaries between God and humanity. In Christianity, God sent Jesus Christ to atone for original sin through His sacrifice. In the Religion of the Righteous, the divine essence (referred to as King or Grace) becomes manifest in a superior human being so that others may follow his example and attain nearness to God.

Christian theology emphasizes faith in Christ and baptism as means to escape the bondage of sin and achieve salvation. In contrast, Ahl al-Haqq doctrine stresses inner transformation through rational reflection, experience, and sincere practice of religious obligations. Through submission, confession, and alignment with divine manifestations, the believer gradually approaches the true essence and, ultimately, attains spiritual perfection and nearness to God.

بررسی تطبیقی مظهریت انسان در دین مسیحیت و آیین اهل حق در کمالیابی انسان

منصور رستمی*، دانش آموخته دکتری فلسفه، دانشگاه پیام نور مرکز تهران جنوب، تهران، ایران
mansourrostami97@yahoo.com

چکیده

آیین اهل حق در قرون اولیه هجری قمری در غرب ایران در بین مردم گُرد پدیدار شد. در عین حال که این آیین ریشه در فرق انشعابی از اسلام دارد، برخی از آموزه‌هایش تحت تأثیر ادیان باستانی و ادیان ابراهیمی قبل از اسلام مانند مسیحیت بوده است. پیروان این آیین به خداوند یکتا باورمند هستند و مبنای بنیادین آن تجلی خداوند است. این مقاله به این پرسش پاسخ داده است که آیین اهل حق در چه مسائلی با دین مسیحیت وجه اشتراک دارد؟ یافته‌های پژوهش نشان داده است آیین اهل حق بر پایه فاعلیت بالتجلی خداوند، انسان‌های برجسته را مجلای ذات (فیض) حق تعالی می‌داند و برای انسان متجلی از ذات (فیض) که مظهر خداوند به شمار رفته است، اوصاف الوهی قائل است. این اندیشه تحت تأثیر نگرش مسیحیان بوده است که حضرت عیسی مسیح (ع) را جزو اقانیم سه‌گانه دانسته‌اند و اوصاف الوهی به حضرت عیسی مسیح (ع) داده‌اند. این مقاله با روش توصیفی — تحلیلی، با شیوه کتابخانه‌ای و میدانی، با تکیه بر متون اولیه و اصلی اهل حق، مظهریت انسان و کیفیت کمالیابی انسان در آیین اهل حق و دین مسیحیت را بررسی کرده است. بررسی آموزه‌ها و شرایط کمالیابی انسان در اهل حق و مسیحیت از دیگر اهداف این مقاله است.

واژه‌های کلیدی

مظهریت، آیین اهل حق، یارسان، اوصاف الوهی.

* مسؤول مکاتبات

رستمی، منصور. (۱۴۰۵). بررسی تطبیقی مظهریت انسان در دین مسیحیت و آیین اهل حق در کمالیابی انسان، *الهیات تطبیقی*، ۱۷ (۳)، ۹۷-۱۱۳.

۱- مقدمه

آیین اهل حق (کاکه‌ای — یارسان) یک جریان فکری — مذهبی درون دینی اسلامی است (پارسا و همکاران، ۱۴۰۰، ص. ۱۱۱) که پس از ظهور اسلام در غرب ایران پدیدار شده است. یارسانیان باورمند به خدای یکتای واحد احد هستند (دیوان شیخ امیر، بی تا الف، ص. ۱۸). نوروز علی سورانی درباره خداوند یکتا گفته است:

أمر بی شَرِیک تاج سَرورِی یکتای بی همتای رُوژ مَحشَرِی
(سورانی، بی تا، ص. ۱۴۲)

ترجمه: ای خداوندی که شریک نداری و اعلی و فرمانروا هستی، تو یکتای بی همتای روز قیامت هستی.

پایه اساسی هستی‌شناسی این آیین تجلی خداوند است (بانیارانی، بی تا، ص. ۴). در این نگرش، خداوند با تجلی عام موجودات جهان را آفریده است و با تجلی خاص در جامه انسان‌های برجسته جلوه‌گر می‌شود (دیوان شیخ امیر، بی تا الف، ص. ۱) که به سبب آن، چنین انسان‌هایی به مرتبه مظهریت خداوند راه می‌یابند. یارسانیان به مجالی ذات (فیض) اوصاف الوهی نسبت داده‌اند (سیدفرضی، بی تا، ص. ۳). در این نگرش، انسان‌های مجالی ذات حق (فیض) کمال می‌یابند و به سعادت نائل می‌شوند. نظر به اینکه اهل حق یازده خاندان (دوده/شاخه) است، تفاوت آرا در بین آنان وجود دارد. با وجود اینکه آیین یارسان ریشه در فرق انشعابی از اسلام دارد (رستمی، ۱۴۰۱، ص. ۲۴۷)، ردپای برخی از باورهای ادیان ابراهیمی قبل از اسلام مانند دین مسیحیت در آن نمودی آشکار دارد؛ چنانکه برخی از پژوهشگران به نقل از سلطان اسحاق برزن‌جی (قرن هفتم/هشتم قمری) نوشته‌اند: «قرار است انجیل خدا را به سادگی و قدرتش به آنها تبلیغ کنیم» (اعتمادالسلطنه و همکاران، ۱۳۷۸، ص. ۳۲). این نویسنده سند و دلیلی بر این ایده بیان نکرده است. وی سپس اضافه می‌کند: «نمونه دیگر در مورد نعمت‌الله [حاجی وهاب] می‌باشد که انجیل داشت و بخش‌هایی از آن را به کردی ترجمه کرده بود، ولی ترجمه و تفسیر او، تفسیر و اضافات بوده» (اعتمادالسلطنه و همکاران، ۱۳۷۸، ص. ۳۵). نویسنده از قول وی بیان می‌کند: «سعی شده است [یارسانیان] تشویق شوند که به کلام سلطان، جامه عمل بپوشانند و کتاب مقدس انجیل را بخوانند و دنبال‌کننده راه مسیح شوند و از سلطان اطاعت کنند و به او اطمینان داشته باشند» (اعتمادالسلطنه و همکاران، ۱۳۸۷، ص. ۳۴). از آنجا که آیین مسیحیت خود را با جوامع مختلف وفق داده است، هم بر آنها تأثیرگذار و هم از آنها تأثیرپذیر بوده است (والز، ۱۳۸۹، ص. ۱۷)؛ از جمله آیین اهل حق متأثر از مسیحیت بوده است. یکی از مشترکات اهل حق و مسیحیت مظهریت انسان است که مجلای فیض (ذات) خدا به شمار رفته است.

دین مسیحیت یکی از ادیان ابراهیمی است. حضرت عیسی مسیح (ع) پیامبر و مهم‌ترین منبع اولیه مسیحیت عهد جدید است که مشتمل بر انجیل چهارگانه، اعمال رسولان، رساله‌ها و تعداد کمی خطاب به افراد است و بسیاری از رساله منسوب به پولس است (والز، ۱۳۸۹، صص. ۱۰-۱۱). انجیل کتاب آسمانی مسیحیان است. دین مسیحیت به خدای یکتا عقیده دارد. در انجیل آمده است: «خدای ذوالجلال بر پدر ما ابراهیم ظاهر شد» (اعمال رسولان، ۲/۷) «ابراهیم به خدا ایمان آورد، از این رو، ابراهیم پدر کسانی است که به خدا ایمان می‌آورند» (رومیان، ۳/۴). پس از عروج حضرت مسیح (ع) در دین مسیحیت، مذاهب مختلفی پدیدار شده‌اند که برخی از آنها از بین رفته‌اند، اما سه مذهب کاتولیک، ارتدوکس و پروتستان بیشترین پیروان را دارند. پیروان مذهب کاتولیک عقیده دارند مسیح، پطرس را برای تمام کلیسای مسیحیت قرار داده و کلید ملکوت آسمان به وی داده است. ارتدوکس در قرن پنجم میلادی پدیدار شد و مذهب پروتستان در قرن شانزدهم پا گرفت (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۲۴۲). مسیحیان در عین حال که به خدای خالق هستی باورمند هستند، از طرف دیگر به سه اقنوم اعتقاد دارند. «در سال

۳۲۶ شورای مذهبی بزرگ از اسقف‌های مسیحی در نیسه^۱ تشکیل دادند. در همین مجلس عیسی را به نحو قاطع به الوهیت و خدایی ارتقا دادند. از ازل، الوهیت از سه شخص تشکیل یافته است که عبارت‌اند از: پدر و پسر و روح‌القدس و این سه یکی هستند و این عقیده را تثلیث^۲ می‌نامند» (فخرالاسلام، ۱۳۶۴، ج. ۲۱/۱). برخی خاطرنشان کرده‌اند شورایی در سال ۳۲۵ میلادی در نیکیه تشکیل شد که در اعتقادنامه مصوب نیکیه، پسر با پدر هم‌جوهر است (والز، ۱۳۸۹، ص. ۲۲). آنان «به دلیل اعتقاد به یکتایی ذات، خود را یکتاپرست و به دلیل اعتقاد به سه اقنوم، خود را پیرو تثلیث می‌شمارند» (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۳۳۳)، در حالی که چنین نگرشی در کتاب عهد جدید درباره حضرت مسیح (ع) وجود ندارد. مسیحیان تفسیرهایی مختلف از تثلیث ارائه کرده‌اند، اما هیچ یک از آنها مسیحیان را از چالش تضاد بین توحید و سه ذات رها نکرده است.

ورود به هر دین، آیین و طریقتی همراه با آداب و تشریفات خاصی است. برای مثال، برای ورود به دین اسلام، اقرار به شهادتین لازم است. ورود به آیین مسیحیت با غسل تعمید شکل می‌گیرد؛ «حضرت مسیح (ع) در گفتاری شوق‌آمیز واژه مقدس تعمید را برای بیان آرزوی شهادت در راه خدا که تعمید در خون است، به کار می‌برد» (خواص، ۱۳۹۲، ص. ۱۵۶) و کسی که بخواهد به دایره آیین اهل حق وارد شود، باید طبق تشریفات خاص آیینی سرسپرده شود. در آیین اهل حق، فلسفه سرسپاری از یک نظر شبیه فلسفه تعمید دیده می‌شود، زیرا در برنامه سرسپاری یک خروس ذبح می‌شود. این خروس فدیه یا نماد سردادن شخص سرسپرده است. در برنامه سرسپاری یارسان خروس ذبح می‌شود تا اگر لازم باشد شخص سرسپرده سرش را در راه این آیین فدا کند و شهید شود؛ از این رو، در فرهنگ یارسان می‌گویند: «تا سر ندهید سری نسپارید».

در جریان سرسپاری، وجود پیر و دلیل برای شخصی سرسپرده ضرورت آیینی دارد و از جمله اهداف این تشریفات این است که ضمن رسمیت‌یافتن شخص سرسپرده به آیین یارسان، اهدافی مانند ارشاد و هدایت شخص سرسپرده (مرید) توسط دلیل و پیر برای کمال‌بابی تعریف شده‌اند (حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۴۲). در این نگرش، پیر، دلیل و مرید سه زاویه مثلث کمال را تشکیل می‌دهند.

در باور مسیحیان، انسان آزاد و نیکو آفریده شده است، اما نخستین انسان (آدم) به سبب نافرمانی از خداوند از درخت منیه تناول کرد و مرتکب گناه شد (تورات، سفر پیدایش، ۱۷/۲)؛ از این رو، انسان به گناه آلوده و از خدا دور شد. خداوند حضرت عیسی را فرستاد تا با فداشدن، این فاصله را بردارد؛ از این رو، انسان برای خروج از این اسارت، باید به مسیح ایمان بیاورد تا از طریق مسیح (ع) به کمال راه یابد. با وجود اینکه در آیین یارسان، موضوع گناه نخستین مطرح نیست، بر پایه آموزه‌های آیینی یارسان، کسی که به آیین یارسان وارد شده است، باید پیر داشته باشد تا از طریق وی راه کمال را بیاماید.

با وجود اینکه کتاب‌هایی مختلف مانند آیین یاری نگاشته مجید القاصی، سیری به سوی خاندان سید محمد گوره سوار نوشته سیدقاسم افضل، برهان/الحق اثر نورعلی الاهی درباره آیین اهل حق نگاشته نشده‌اند، تا کنون موضوع مظهریت انسان از منظر آیین یارسان و مسیحیت مطالعه و بررسی نشده است.

این مقاله با روشی توصیفی — تحلیلی، مظهریت و الوهیت انسان از نظر آیین اهل حق و دین مسیحیت را بررسی تطبیقی کرده است. بررسی جایگاه انسان مجلای ذات (فیض) و کیفیت باریافتن انسان به سعادت از منظر دین مسیحیت و اهل حق از جمله اهداف این مقاله است.

¹ Nicee

² Trinity

۲- آفرینش انسان

تورات درباره آفرینش حضرت آدم (ع) سخن گفته است (تورات، سفر پیدایش، ۱/ ۲۶-۲۷). قرآن کریم در آیات مختلف آفرینش حضرت آدم (ع) را ترسیم کرده است (بقره/ ۳۰؛ غافر/ ۶۰؛ حجر/ ۳۶). منابع آیینی اهل حق نیز مانند دیوان خان‌الماس و دفتر نوروز و شیخ امیر کیفیت آفرینش انسان را بیان کرده‌اند.

۲-۱- داستان آفرینش آدم از نظر مسیحیت

از نظر مسیحیت، انسان‌شناسی و نجات‌شناسی از چند نظر مورد بحث است: نخست، انسان قبل از هبوط و دوم انسان بعد از هبوط. در این نگرش، مسیحیت مانند دیگر ادیان آسمانی، بر این باور است که انسان مرکب از جسم و نفس است. در تورات آمده است: «خداوند انسان را از خاک آفرید» (تورات، سفر پیدایش، ۷/ ۲)، «خداوند انسان را به صورت خود آفرید» (تورات، سفر پیدایش، ۱/ ۱۶)؛ زیرا «برای او نفسی آفرید که دارای عقل و شعور است تا بر همه مخلوقات زمین و هوا و دریا که از چنین ذهنی ندارند، پیشی گیرد» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۲۸). در این نگرش، «نفس به این جهان فرستاده شده است تا بدی را بشناسد و از آن رهایی یابد و تطهیر شود، پس از بازگشت به سوی پدر هرگز دوباره در معرض آن قرار نخواهد گرفت» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۲۴). از نگاه مسیحیت، «در اصل تقدیس و نیکویی انسان قبل از هبوط اختلافی وجود ندارد؛ هرچند که کلیسای کاتولیک درباره طبعی بودن این تقدیس و نیکی برای انسان نخستین با فوق‌طبعی بودن آن، با پروتستان‌ها اختلاف نظر دارد» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۴).

وقتی خداوند آدم را آفرید، به آدم فرمان داد به آن درخت نزدیک نشود و فرمود: «روزی که از آن خوری، به مرگی خواهی مرد» (تورات، سفر پیدایش، ۱۷/ ۲) و آدم به آن درخت نزدیک شد و از آن تناول کرد. از نظر آگوستین، انسان بر اثر گناه «طبیعت انسانی او فاسد شد و به حدی تغییر یافت که وی در اندام‌هایش درگیر شهوت شده بود و ضرورت مردن گرفتارش کرد و او حالت گناه و مجازاتی که دامنگیرش شده بود را به نسلش منتقل کرد و آنان گرفتار گناه و مرگ شدند» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۳۷). از این منظر، «مرگ مجازات همه کسانی است که از نخستین انسان متولد شده‌اند» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۳۹). از نظر وی، دو نوع مرگ مطرح است: یکی مرگ جسم و دیگری مرگ نفس؛ «مرگ نفس وقتی مطرح است که خدا آن را ترک کند و مرگ جسم هنگامی رخ می‌دهد که نفس آن را ترک کرده است. پس مرگ آن دو وقتی رخ می‌دهد، نفسی که خدا آن را ترک کرده است، جسم را ترک کند، زیرا در این صورت نه خدا حیات نفس است و نه نفس حیات جسم» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۳۳).

۲-۲- داستان آفرینش آدم از نظر کلام یارسان

در متون مختلف کلامی از آفرینش آدم و حوا سخن گفته شده است. دیوان خان‌الماس نسبت به دیگر متون آیینی اهل حق، به گونه‌ای مفصل داستان آفرینش آدم را شرح داده است. کلام می‌گوید پس از اینکه خداوند موجودات را خلق کرد، آنگاه آدم را آفرید. خان‌الماس می‌گوید:

مدت مدیدی ژه مابین ویرد خلقت آدم و خیال آورد

(خان‌الماس، بی‌تا، ص. ۷۰)

ترجمه: و مدت زیادی از آفرینش موجودات گذشت، آنگاه حضرت حق اراده کرد تا انسان را خلق کند.

شیخ امیر می‌گوید:

حوا و بابا آدم اوسا آفرید حوا و بابا آدم

(دیوان شیخ امیر، بی تا الف، ص. ۲)

ترجمه: حوا و بابا آدم، [بعد از خلاق] خداوند حوا و ابوالبشر - آدم (ع) - را آفرید.

منابع اهل حق، هم‌سو با کتاب مقدس، بر این باور هستند که خداوند انسان را مانند صورت خود آفرید. عابدین جاف (قرن هفتم هجری) می‌گوید:

نوسراوه خلقنا الانسانه و من صورته یعنی من لم صورتی خوم خولقا نومه بشر

(جاف، ۱۳۹۳، ص. ۶۱)

ترجمه: نوشته شده است که من انسان را به صورت و شکل خودم خلق کردم. یعنی من در آن [جامه/ پیکر] خود را به صورت بشر خلق کردم.

از نظر کلام یارسان، هدف از آفرینش انسان اعطای نشاط و شادی و سعادت در زندگی او است؛ چنانکه کلام می‌گوید:

بلکه بنیاد آیمی زاد کیم دل آیمان وی دنیا شاد کیم

(خان‌الماس، بی تا، ص. ۷۰)

ترجمه: جامه و پیکر انسان را از خاک بسازیم تا دل انسان‌ها را شاد کنیم.

بنا بر روایت خان‌الماس، فرشتگان مقرب مأمور ساختن پیکر آدم بودند و جبرئیل مأموریت یافت تا از کوره سرانندیب خاک بیاورد و پیکر آدم را بسازد.

فرما ملکان چنی جبرائیل بچن خاک بارن اژکوی سرانندیل

(خان‌الماس، بی تا، ص. ۷۰)

ترجمه: خداوند به فرشتگان امر کرد تا همراه جبرئیل به کوه سرانندیب بروند و از خاک آنجا بیاورند.

فرشتگان جداگانه به سوی کوه سرانندیب رفتند تا مشتی از خاک آنجا بیاورند، اما خاک به‌شدت گریست و از درخواست ملائک امتناع ورزید و اظهار داشت تاب و توان و طاقت انسان‌شدن را ندارد و فرشتگان وقتی با این مشکل مواجه شدند، به درگاه الهی عرضه داشتند خاک از آدم‌شدن آبا دارد و از آمدن امتناع می‌ورزد. آنگاه خداوند اسرافیل را مأمور کرد و خاک را آورد و پیکر آدم به قالب زده شد.

یک مثقال عرق نور گورانی معجون شد به خاک بشر فانی

سقام گرد صورت نقش مقوا بابا آدم نر شد، ماده بر حوا

(سورانی، بی تا، ص. ۱۲۶)

ترجمه: یک ذره (مثقال ذاتی) از نور خداوند به پیکر و جلوه خاکی انسان وارد و ترکیب شد.

- با ورود روح به پیکر خاکی آدم، صورت انسان مذکر و مؤنث متمایز شد. آدم مذکر و حوا مؤنث شد.

در نگرش اهل حق، اهمیت انسان به خاطر روح اوست. حقیقت انسان به روح او برمی‌گردد، زیرا این بُعد معنوی اوست که می‌تواند مجلای پرتوافشانی ذات حقانی باشد.

۳- مظهریت انسان

در آیین مسیحیت، بین آفرینش آدم و حضرت مسیح (ع) و کیفیت تقرب انسان به خداوند یک نوع ارتباط معنایی لحاظ شده است که چنین نگرشی در ادیان آسمانی سابقه ندارد. در آیین اهل حق، بین کیفیت کمال‌یافتن و به سعادت رسیدن انسان و پیر که انسان مجلای ذات (فیض) به شمار می‌رود و مقام مظهریت خدا را دارد، یک رابطه جدایی‌ناپذیر تعریف شده است.

۳-۱- مظهریت انسان از نظر مسیحیت

اعتقاد به خداوند بنیادین‌ترین اصل در ادیان ابراهیمی است؛ «در کتاب مقدس، وجود خدا یک امر بدیهی است» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۶۴). آغاز تورات با سخن از خالقیت خداوند است؛ «در آغاز هنگامی که خدا آسمان‌ها و زمین را آفرید» (تورات، سفر پیدایش، ۱). از منظر انجیل، خداوند حیات‌بخش است؛ «حیات جاودانی این است که خدای واحد حقیقی و عیسی مسیح را که فرستاد بشناسند» (یوحنا، ۳/۱۷). سپس موضوع تثلیث در جهان مسیحیت پدیدار شد. فیلون یهودی تثلیث را مطرح کرده بود. وی تحت تأثیر فلسفه افلاطون بوده و بعضی از نظرات را با مباحث تورات آمیخته است و می‌نویسد: «خدا واحد و مجرد است و اول صادر از خدا «کلمه» است ... و روح صادر از «کلمه»، روح عالم است، و سپس فلوطین این عقیده را تکمیل کرده و با اقامیم سه‌گانه جمع میان قول افلاطون و ارسطو و رواقیان کرده است و مصدر اولی را که افلاطون عنوان کرده خیر مطلق می‌نامد و عقل را که ارسطو مبدأ کل وجود می‌داند، فلوطین صادر اول و مصدر دوم شمرده و نفس را که رواقیان پروردگار عالم می‌دانستند، فلوطین اقنوم سوم قرار داده است» (فخرالاسلام، ۱۳۶۴، ج. ۲۲/۱). این نگرش در مسیحیت اثرگذار بود و تثلیث به عنوان یکی از عقاید بنیادین مسیحیت نهادینه شد. به این ترتیب، خدای یگانه در سه شخص خدای پدر، خدای پسر (عیسای مسیح) و روح‌القدس نمودار شد. از نگاه مسیحیان، فیض ازلی در جسد عیسی تجسد یافت و خداوند رنگ زمینی به خود گرفت؛ «خدای یکتا خود را به عنوان آفریدگار توانا و مولای حیات آشکار می‌سازد. مسیحیان او را «پدر» یا «پدر ما» می‌خوانند. همان پیام یا «کلمه» ازلی خود را عیسای انسان برای ما متجلی ساخت. همچنین وی دارای وجود فعال و حیات‌بخش است و روح‌القدس در مخلوقات است» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۲۵). از این منظر، انسان مجلای فیض ازلی، مقام انسان خدایی یافته است (القاصی، ۱۳۵۸، ص. ۷)؛ چنانکه مسیحیان عیسای مسیح را خدا می‌نامند.

یکی از مباحث الاهیات مسیحیت «نجات» انسان و راه‌یافتن او به سعادت است؛ «بر اساس تعالیم آگوستین، سرشت و طبیعت انسان که در ابتدا پاک و آزاد آفریده شده بود، با گناه آدم آلوده گردید؛ به گونه‌ای که دیگر قادر به نجات خود نبود و تنها با فیض ازلی خدا و از طریق منجی، رستگاری او ممکن می‌گشت» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۲). توضیح این مطلب خواهد آمد.

۳-۲- مظهریت انسان در نگرش اهل حق

یارسانیان باور دارند انسان‌های برجسته به خاطر شایستگی و ظرفیتی که دارند، می‌توانند مجالی تجلی فیض (ذات) خداوند باشند، از دیگر سو، پیدایش این آیین نیز بر اساس این باور شکل گرفته است (حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۲۵۸). از نگاه یارسانیان، حضرت علی (ع) اولین مجلای فیض خداوند بوده است؛ چنانکه کلام می‌گوید:

نَه كَسَ نَزَانِ بَیِّ خَوَابٍ وَ بَیِّ خُورَد
تَا وَ دُونِ شَایِ مُردانِ آخِیزِ كَرَد

(دیوان شیخ امیر، بی تا الف، ص. ۱۳)

ترجمه: ذات (فیض حق) در کس نزان (غیب‌الغیوب) بود، تا اینکه در جامه شاه مردان [حضرت علی (ع)] پرتو افکند. بر این پایه، یارسانیان پیدایش آیین اهل حق را به عصر حضرت علی (ع) برمی‌گردانند، زیرا اولین مجلای تابش ذات (فیض) خدا در جامه آن حضرت بوده است.

عالمان اهل حق تفسیر و تبیینی روشن از کیفیت تجلی ذات (فیض) خدا در جامه بشری و مظهر خدا ارائه نکرده‌اند، اما سیدامین رسایی درباره کیفیت تجلی ذات (فیض) حق در جامه بشری و مظهریت انسان و هدف از تجلی خداوند در قالب انسان نوشته است: «هنگامی که حضرت حق بر آن شد تا این جهان هستی را بیافریند، چون حضرت حق ماده نیست تا بندگان و

مخلوقات بتوانند، تمام وجودش را ملاحظه نمایند، یعنی لایتناهی است؛ [لذا] عنایت فرمودند تا برای تحمل و درک وجود مبارکش خود را به شکل تمثیلی آشکار سازد و در آن شکل به نام «شاه» در آن قالب تمثیلی [انسان] هویدا گردد، لذا خود را در قالبی به نام شاه نمایان فرمودند و هنگامی که میل خارج شدن و آشکار نمودن را از مکان لایتناهی خود، یعنی «دُر» را داشت [خود را] تشبیه [به انسان] نمود» (رسایی، بی تا، ص. ۱۵). این مسأله نیاز به توضیح دارد. آن چیزی که به نام «شاه» در مجلای ذات (در قالب انسان) جلوه گر شد و سپس در دیگر انسان ها پرتو افکند، همان است که آن را «ذات» می گویند؛ چنانکه کلام می گوید:

نُوری بُی نه دُر، دُر نه دریا بار نه جامه بشر ویش کِلارد آشکار

(دیوان دوره شاه حیاس، ۱۳۸۰، ص. ۱۱۸)

ترجمه: نوری که در حضرت دُر بود و دُر در «دریا بار» بود، در جامه انسان خود را آشکار کرد، (در جامه انسان تجلی کرد). توضیح مطلب این است: برای اینکه خداوند خود را به انسان ها نزدیک کند تا او را ببینند، ذات (فیض) او در قالب انسان جلوه کرد، آنگاه این انسان ها «ذات مهمان» یا «شاه مهمان» خوانده می شوند. در این نگرش، این شخصیت های برجسته مقامی متمایز با دیگر انسان ها دارند. این ایده شبیه تجسد یافتن کلمه در عیسای مسیح (ع) است. در متون آیینی اهل حق، به چنین شخصیت هایی اوصاف الوهی نسبت داده شده است. البته برخی از خاندان ها مانند آتش بگی چنین نظری ندارند، از جمله اینکه آفرینش خلاق به مجلای ذات (فیض) نسبت داده شده است؛ چنانکه در کلام آیینی درباره آفرینش انسان ها آمده است:

اَلَسْتُ نَانِیو اَزَل لَقایِی مِردانم سازا نه یکتایِی

(پردیور، ۱۳۸۹، ص. ۲۳۱)

ترجمه: از روز الست بوده ام و اکنون به لقای حق هستم. مردان حق را از یک تار پدید آورده ام. به نظر می رسد این نگرش برگرفته از اندیشه مسیحیت باشد که با اندکی تفاوت در آیین اهل حق بازپردازش شده است، از جمله دلایل آن این است که مسیحیان وجود حضرت مسیح را ازلی و یارسانیان فیض (ذات) را ازلی می دانند، مسیحیان شخص مسیح را خدا می دانند. برخی از مسیحیان «دو ماهیت برای عیسی مسیح (ع) مطرح می کنند، یکی ماهیت انسانی و دیگری ماهیت الوهی، و در این حال که دو تا هستند، از هم جدا نبوده، و یکی هستند، یعنی خدای پدر و خدای پسر» (خواص، ۱۳۹۲، ص. ۲۲۱). یارسانیان نیز مجالی ذات (فیض) را خدا تلقی کرده اند.

یک یک تَدبیرت دَم کَرِت بیانه خَبَرِمان نُبُود، خُدام سُلطانَه

(دیوان گوره، ۱۳۸۲، ص. ۵۷۴)

ترجمه: هر یک تو را ستایش کردیم، در حالی که خبر نداشتیم سلطان اسحاق متجلی از فیض (ذات حق)، خدای (پیشوا و صاحب) من است.

یارسانیان برجسته ترین مجلای فیض (ذات) را بعد از حضرت علی (ع) سلطان اسحاق می دانند. در نگرش اهل حق، انسان هایی که جلوه گاه تابش فیض خداوند هستند، مظهر خداوند دانسته شده اند. این اشخاص آینه وار مظهر نور الاهی هستند (الاهی، ۱۳۷۳، ص. ۲۵). همان طور در جامعه مسیحیت درباره الوهیت حضرت مسیح نظراتی گوناگون وجود دارد، باور یارسانیان درباره الوهیت مجلای ذات نیز متفاوت است.

به نظر می رسد منظور از ذات (شاه)، صادر اول باشد که در عرفان اسلامی از آن به حقیقت محمدیه (ص) یاد شده است (محبی اللدین، ۱۳۸۵، ج. ۱/۴۶). این حقیقت دارای دو وجود حقیقیه و رقیقه است. این ذاتی که در انسان جلوه می کند، وجود رقیقه حقیقت محمدیه (ص) است. در عرفان اسلامی مجلای آن حقیقت در عالم ناسوت و طبیعت، وجود مقدس

پیامبر اکرم (ص) است، اما باور اهل حق در این باره از عرفان اسلامی فاصله گرفته و مجلای ذات (فیض) را حضرت علی (ع) تلقی کرده است؛ چنانکه کلام می‌گوید:

نَه كَس نَزَان بِي، بِي خَوَابُ و بِي خُورَد
تَا وَ دُونِ شَاي مِيرْدَانِ آخِيز كَرَد

(دیوان شیخ امیر، بی تا الف، ص. ۱۳)

ترجمه: ذات (فیض حق) در کس نزان (غیب‌الغیوب) — لا اسم له و لا رسم له — بود، تا اینکه در سیر تجلی، در جامه حضرت علی (ع) پرتو افکند.

شاید بحث حقیقت محمدیه (ص) در عرفان اسلامی به اندیشه اهل حق وارد شده باشد و از یک طرف به حقیقت علویه (ع) تغییر یافته باشد و همین مطلب در باور اهل حق متأثر از عقیده مسیحیت بوده است که به سبب آن، به الوهیت انسان متجلی از ذات (فیض) باورمند شده‌اند؛ با این تفاوت که در باور اهل حق، افراد متجلی از ذات بیش از یک نفر دانسته شده‌اند.

۴- طریقه کمال‌یابی انسان

از آنجا که خداوند حکیم است و خدای حکیم هیچ چیزی را بدون هدف و غایت خلق نکرده است، هدف از آفرینش انسان رسیدن او به سعادت و باریافتن به قرب الاهی است. از نگاه مسیحیت، گناه اصلی انسان باعث شد تا انسان از خدا دور شود و انسان از خدا دور شده است و مسیح منجی انسان‌ها است؛ از این رو، انسان از طریق مسیح می‌تواند به سعادت راه یابد. در منظومه فکری اهل حق، انسان سرسپرده به آیین یارسان، از طریق پیر به خداوند می‌رسد، زیرا او دارای ذات (فیض) الاهی است.

۴-۱- راه کمال‌یافتن انسان از نظر مسیحیت

از نظر مسیحیان، نخستین انسان‌ها نیک، آزاد و پاک بودند، اما بر اثر نزدیک شدن به شجره منیه به گناه آلوده شدند. در جهان مسیحیت، نظرانی مختلف درباره اثر گناه نخستین در نسل بعد از نخستین انسان‌ها و کمال‌یافتن و نجات انسان ارائه شده است. در جهان مسیحیت، بین دو دانشمند الهیات، یعنی آگوستین قدیس (۳۴۵-۴۳۰ م) و پلاگیوس (۳۶۰-۴۲۰ م) درباره نجات انسان بحث‌هایی دامنه‌دار رخ داده است. نزاع بین آن دو نشان می‌دهد نظراتشان در این خصوص مقابل هم بوده است (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۱۷۰).

پلاگیوس معتقد بود «هر انسانی مانند آدم آزاد خلق شده و دارای قدرت انتخاب خوب و بد می‌باشد. هر نفسی خلقت مستقل خداست و به همین علت تحت تأثیر مخرب گناه آدم نمی‌باشد» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۱). استدلالی که در این باره ارائه می‌کند این است که «فراگیر بودن گناه در جهان از طریق ضعف جسم انسان توجیه می‌شود و نه از طریق انحطاط اراده انسانی به وسیله گناه اولیه. انسان از گناه نخستین ارث نمی‌برد» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۱). بنابراین، پلاگیوس انتقال گناه نخستین به نسل‌های بعد از نخستین انسان‌ها را رد می‌کند، اما آگوستین بر این عقیده است که نخستین انسان به خاطر تمردش «هیئت انسانی در او فاسد شد و به حدی تغییر یافت که وی در اندام‌هایش درگیر شهوت و عصیان شد و ضرورت مرگ گرفتارش کرد» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۳۶). چنانکه گفته شد، آگوستین دو نوع مرگ را برای انسان به تصویر کشید: یک مرگ جدایی روح (نفس) از جسم است و مرگ دوم قطع ارتباط خدا با روح است. بدترین نوع مرگ آن است که خدا از نفس (روح) انسان جدا شده و قطع ارتباط کرده باشد و گناه نخستین چنین اثری را به دنبال داشت؛ از این رو، آگوستین بر این باور است که اگر فیض منجی نوزادان را از این بندگی گناه برهاند، آنان فقط گرفتار مرگی می‌شوند که نفس را از جسم جدا می‌کند، ولی از آنجا که از بار گناه آزاد شده‌اند به سوی مرگ دوم که مجازاتی بی‌پایان است، رهسپار نمی‌شوند (آگوستین،

۱۳۹۸، ص. ۵۳۶).

بیان این نکته لازم است که در شورای آفَس در سال ۴۳۱ میلادی نظرات پلاگیوس محکوم شد و عقاید آگوستین نیز لوازمی داشت که مانع پذیرش کامل آن شد (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۲). از این رو، عقاید آگوستین به طور کامل پذیرفته نشد. سپس فردی به نام یوحنا کاسیان (۳۶۰-۴۳۵ م) کوشید تا راه میانه‌ای ارائه کند. این اندیشه که به نیمه‌پلاگیوس معروف است، همراه با اندیشه پلاگیوس در شورای اورانژ در سال ۵۲۹ رد شد و عقاید آگوستین با قدری تعدیل پذیرفته شد (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۹۰). عقاید کلیسای مسیحی قرون وسطی نیمه‌پلاگیوس بوده است، با این حال، کلیسا همواره به نظر آگوستین نزدیک بوده است تا نظر پلاگیوس، و مصلحان پروتستان به طور کامل نظر آگوستین را پذیرفتند (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۷۲). از این رو، ایده هر دو در طول تاریخ مسیحیت پیروانی داشته‌اند.

بر پایه آنچه بیان شد، مسیحیان درباره نجات و سعادت انسان نظراتی متفاوت دارند؛ «کلیسای کاتولیک فیض خداوند و اعمال صالح را شرط سعادت بشر می‌داند» (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۲۵۰)، یعنی «مسیحیان قبل از پروتستان‌ها برای نجات انسان به جز ایمان شرط دیگری را نیز لازم می‌شمردند. آنان معتقد بودند، عمل صالح در نجات انسان نقش دارد و او را مستحق پاداش می‌گرداند، اما پروتستان‌ها گفتند، هرچند اعمال صالح نیکو و پسندیده است، اما هیچ استحقاقی برای انسان نمی‌آورد، بلکه مؤمن را، خدا به لطف و فیض خود نجات می‌دهد» (سلیمانی اردستانی، ۱۳۸۵، ص. ۱۹۵). با این وصف، برخی مانند چارلز مینی (۱۷۹۲-۱۸۷۵ م) که از پروتستان‌ست‌هاست، «نجات را عمل اراده انسان می‌دانستند. وی بر آزادی و قدرت اراده انسان تأکید می‌کرد و معتقد بود که در تحقق رستگاری، انسان اولین قدم را برمی‌دارد. این نکته سبب شد که وی آموزه گناه نخستین را مردود شمارد» (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۲۵۶).

در باور مسیحیان، انسان بر اثر گناه نخستین گرفتار شده است و باید از این گرفتاری نجات یابد. بیشتر مسیحیان باور دارند مسیح راه نجات است؛ «دین به درستی سعادت حقیقی را به ما وعده می‌دهد که تا ابد به آن اطمینان خواهیم داشت و هیچ بلایی آن را متوقف نخواهد کرد. پس بیاید در راه راست که راه مسیح است، گام برداریم و با استفاده از هدایت و نجات او قلب و ذهنمان را از دوره‌های غیر حقیقی و باطل بی‌دینان برگردانیم» (آگوستین، ۱۳۹۸، ص. ۵۲۴).

۲-۴- نقش پیر و دلیل در کمال‌یافتن انسان از نظر یارسان

در فلسفه انسان‌شناسی آیین اهل حق، انسان‌ها در ازل با خداوند عهد بسته‌اند که در فرهنگ یارسان از آن به «بیابس»، یعنی عهد و پیمان یاد کرده‌اند. شاید این نگرش برگرفته از این آیه شریفه باشد که می‌فرماید: «الست بربکم قالوا بلی» (اعراف/ ۱۷۲)، اما یارسانیان، با رویکردی که متفاوت با مراد آیه شریفه است، آن را تفسیر و تحلیل کرده‌اند.

تکامل انسان شرایط و آدابی دارد. اولین شرط آن این است که شخص به آیین اهل حق سرسپرده باشد تا یار یارسانی به شمار آید. سرسپردگی در عین حال که به معنای ورود شخص به دایره جامعه اهل حق است، از دیگر سو، همانند تعמיד در مسیحیت به معنای تعמיד در خون و جان فداکردن در راه و طریقتی است که به آن سرسپرده است. در راستای سرسپردن، دو شخصیت آیینی به عنوان پیر و دلیل، تعلیم و تربیت مرید (شخص سرسپرده) را به عهده دارند. بخشی از این مسئولیت به عهده دلیل است و مرحله‌عالیه سیر و سلوک مرید به عهده پیر است تا وی را به مرتبه‌ای که ظرفیت و استعداد دارد، برساند؛ «در آیین یاری آنچه شخص را به حق نزدیک می‌کند، و گفته‌های حق را به او می‌آموزد، پیر است» (حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۲۷) از این رو، در کلام تأکید و توصیه شده است که پیر را بشناسید.

عاستا (قرن هفتم قمری) در وصف پیر می‌گوید:

پادشاه شـمـن ها پیر شـمـدانـا پادشاه شـمـن

آمده است:

طالو بی شرط پیر بی میزان هر دو خجلن نه قاپی دیوان

(حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۲۶۰)

ترجمه: طالب (مرید)ی که بدون شرط باشد [به آموزه‌های آیینی عمل نکند] و پیری که متعادل نباشد، هر دو در بارگاه دیوان [محاسبه] شرمسار می‌شوند.

بر پایه آنچه بیان شد، انسانی که در مقام پیری رسالت تربیت و تکامل مرید را به عهده دارد، باید شرایط و اهلیت این منصب را دارا باشد تا در عمل موفق باشد، از دیگر سو، مرید باید مطیع و راهبری نیک‌کردار باشد.

نکته‌ای ظریف در این باره وجود دارد و آن این است که برای سرسپردگانی که به آیین یاری سرمی‌سپارند، ایمان به برترین مقام آیینی که به روایتی در پیدایش تاریخی یا قانون‌گذاری این آیین نقش‌آفرین بوده است، ضرورت دارد. آن شخصیت کسی است که در جم آیینی برای انجام تشریفات و برنامه‌های آیینی حضور معنوی دارد، اگرچه قرن‌ها پیش از این دنیا رخت بر بسته است. این شخص کسی است که مقام مظهریت خدا را دارد. در برخی از متون آیینی، او را سلطان اسحاق برزنجی دانسته‌اند. پیر یار جویار را به این شخصیت نزدیک می‌کند که مجلای «شاه» (ذات / فیض) است.

۵- آموزه‌ها و اسباب سعادت

انسان در تلاش است تا پس از گذر از ناملازمات و سختی‌های فراوان به یک زندگی آرام‌بخش راه یابد. این سیر آموزه‌ها و لوازمی دارد.

۵-۱- آموزه‌ها و اسباب سعادت در دین مسیحیت

سعادت بالاترین مرتبه‌ای است که انسان در پی دست‌یازیدن به آن تلاش می‌کند. در این نگرش، انسان در حالی قدم به این جهان می‌گذارد که به سبب نخستین گناه، آلوده به گناه است. راه آزادشدن از وضعیتی که او را در خود فرو برده است این است که باید مراحل را طی کند. از نظر مسیحیان، انسان برای رسیدن به سعادت چند امر را باید انجام دهد.

«پس از پلانیافتن همه بدی‌های جانکاه و بدبختی‌های گوناگون پس از مدتی طولانی به کمک دین حقیقی و حکمت، هنگامی که به رؤیت خدا دست می‌یابیم و با تأمل در نور روحانی وی و دست‌یافتن به ابدیت تغییر ناپذیر او که برای نیل به آن در سوز و گدازیم، سعادتمند می‌شویم» (آگوستین، ۱۳۹۸، صص. ۵۲۲-۵۲۳).

۵-۲- آموزه‌ها و شرایط سعادت در آیین اهل حق

در آیین اهل حق، از یک طرف بر شناخت انسان و مبدأ پیدایش آن و از دیگر سو، بر تلاش انسان برای بازگشت به مبدأ اولیه او تأکید شده است. انسان از طریق خودشناسی و انسان‌شناسی به خداشناسی راه می‌یابد. کلام آیینی خاطر نشان کرده است:

هر کسی ویش ناسا محمد آسا بی‌شک او کسه مولایج شناسا

(دیوان گوره، ۱۳۸۲، ص. ۲۶۱؛ حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۲۶۱)

ترجمه: بدون شک هر کسی مانند حضرت محمد (ص) خود را بشناسد، مولا (پادشاه، خدا، مظهر ذات، ذات) را خواهد شناخت.

دله وطنم گاه ملوم نه فکر جامه وطنم

(دیوان شیخ امیر، بی تا ب، ص. ۳۱۶)

ترجمه: ای دل، به فکر وطن اصلی می‌افتم، هراز گاهی به فکر جایگاه اولیه می‌افتم.
شیخ امیر در بند «دله و طنت» در یک دیالوگ از منشأ آفرینش و وطن اولیه انسان سخن گفته‌است و اولین و مهم‌ترین مرتبه شناخت را، شناخت حقیقت خویش می‌داند، بنابراین می‌گوید:

دَلِّهِ وَطَیْنَت فراق یورت و جامه و طنت؟

(دیوان شیخ امیر، بی تا الف، ص. ۷۷)

ترجمه: ای دل، وطن را می‌شناسی؟ آیا می‌دانی منشأ و مبدأ آفرینش تو کیست و کجاست؟
شیخ امیر در ادامه بحث مبدا علت فاعلی، موقعیت کنونی، و در نهایت از بقاء و فرجام انسان سخن می‌گوید. در ضمن، این سوال را طرح می‌کند:

هَی وَ کَو مَشی وَ کَو آمایی حیف که سرلنجام ویت نمزلنی؟

(دیوان شیخ امیر، بی تا الف، ص. ۷۸)

ترجمه: ای انسان، به کجا می‌روی، و از کجا آمده‌ای؟ افسوس که عاقبت خود را نمی‌دانی.

باز در کلام می‌خوانیم:

هر جه خور هلات تا وه خور آوا رجوشن و ذات تای بی همتا

(دیوان گوره، ۱۳۸۲، ص. ۱۴۷)

ترجمه: همه موجودات و هر چه از صبح تا شب در جنب و جوش و حرکت است، محتاج و نیازمند به فیض ذات یگانه بی‌همتا هستند.

در کلام دوره سیدفرضی نیز آمده است:

برد و کارخانه حقیقت منزل بو مهر و نیشان اُستاد کامل

(سیدفرضی، بی تا، بند ۲)

ترجمه: تمام مراتب را طی کردم تا به آخرین منزل حقیقت رسیدم. سند قبولم به مهر اُستاد، مهمور شد.

سلوک و کمال نفسانی شرایط و آدابی دارد که مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از:

۵-۲-۱- مراعات ارکان اخلاقی

در آیین اهل حق، مراعات چهار رکن برای کمال‌یابی انسان حائز اهمیت است؛ چنانکه در کلام می‌خوانیم:

یاری چوار چیون باوری وجا راستی و نیستی و پاکی و ردا

(حسینی و آژنگ، ۱۳۹۰، ص. ۹)

ترجمه: پیرو حقیقی آیین یارسان این است که «یار» به ارکان چهارگانه راستی و نیستی و پاکی و ردایی (عمل صالح و تحمل رنج و مشقت) پایبند و آراسته باشد.

۲-۲-۵- طی هزار دون (درجه و منزل)

در باور اهل حق، انسان برای باریافتن به کمال لایق و واصل شدن به خدا باید هزار و یک درجه معنوی را طی کند. در کلام آمده است:

هزار و یک دون تو ها نه طالت اوسا منیران مور و قوالت

(دیوان شیخ امیر، بی تا الف، ص. ۱۵۷)

ترجمه: در طالع تو هزار و یک دون نوشته شده است و پس از طی این دون‌ها، آنگاه قباله و حکم تکامل تو را می‌نویسند. پس از اینکه انسان جوای کمال و سعادت هزار و یک درجه کمال را یکی پس از دیگری کسب کرد، به جادانگی راه می‌یابد.

۳-۲-۵- تبعیت محض از پیر

در باور مردمان اهل حق، پیر مقام و منزلتی مافوق یارسانیان دارد، همان‌طور که کاتولیک‌ها پاپ را مصون از خطا می‌دانند (زیبایی‌نژاد، ۱۳۸۴، ص. ۲۴۲). از نظر یارسانیان، اوامر و فرامین پیر خدشه‌ناپذیر است؛ از این رو، گفتارش مورد توجه تام جامعه اهل حق است، زیرا مراعات فرامین‌پذیر ضرورت آیینی دارد. در کلام می‌خوانیم:

چون پروانه و شمع بریان پیر بو دستش و دامن پیر دستگیر بو

(دیوان شیخ امیر، بی تا الف، ص. ۳۴)

ترجمه: پیر و مرید به سان پروانه و شمع [باید عاشق و معشوق] باشند. مرید باید دستش در دست پیر باشد. وقتی مرید جوای سعادت و آرامش در زندگی و بار یافتن به حق تعالی باشد، در سایه تبعیت و پیروی از پیر محقق می‌شود.

۶- نتیجه

با بررسی نگرش دین مسیحیت و آیین اهل حق درباره مظهریت انسان و کیفیت به کمال رسیدن او، نتایج زیر حاصل شد:

- از نظر مسیحیت، حضرت عیسی (ع) جوهری ازلی است و جزو اقانیم سه‌گانه است. وی دارای دو ماهیت طبیعی و الوهی است؛ از این رو، اوصاف الوهی به وی نسبت داده شده و او خدای پسر به شمار رفته است. از نظر یارسانیان، انسان‌های برجسته به این دلیل که متجلی از ذات (فیض) حقانی هستند، دارای مظهریت خداوند هستند؛ از این رو، اوصاف الوهی به آنان نسبت داده شده است.

- در باور مسیحیت، خداوند حضرت مسیح را فرستاد تا با فداشدن آثار گناه نخستین که به فرزندان آدم به ارث رسیده است را برطرف کند. در باور اهل حق، ذات (شاه/ فیض) در جامعه انسان برتر پرتو افکند تا انسان با شناخت وی، تحت تعالیم او قرار بگیرد و به این طریق به خدا نزدیک شود.

- در نگرش مسیحیان، باورمندان به دین حضرت مسیح با تعمیدگرفتن و ایمان به مسیح می‌توانند آثار گناه نخستین را بزدایند و از این اسارت‌رهایی یابند و به خداوند نزدیک شوند. در باور اهل حق، انسان با سرسپاری و ایمان به شرط و اقراری که به تبع سرسپاری الزام‌آور است، از طریق پیر و دلیل می‌تواند کمال یابد تا در باطن به شخص مجلای ذات (فیض) که مظهر حق است، نزدیک شود و به این طریق به خدا نزدیک می‌شود.

منابع

قرآن کریم

کتاب مقدس

الاهی، نورعلی (۱۳۷۳). برهان الحق. کتابخانه طهوری.

القاصی، مجید (۱۳۵۸). آئین یاری اهل حق. مؤلف.

آگوستین قدیس (۱۳۹۸). *شهر خدا* (حسن توفیقی، مترجم). دانشگاه ادیان و مذاهب.

بانپارانی، تیمور (بی تا). *دفتر کلام*. نسخه خطی.

پارسا، علیرضا، مالیر، محمدابراهیم، رسولی شریانی، رضا، و رستمی، منصور (۱۴۰۰). تبیین و تجلی خداوند از نگاه آیین یاری (اهل حق) و عرفان اسلامی. *فصلنامه نقد و نظر*، ۳۶ (۱۰۳)، ۱۱۱-۱۴۷.

<https://doi.org/10.22081/jpt.2021.60373.1825>

پر دیور (۱۳۸۹). (سیدامراه شاه ابراهیمی، مترجم). بی جا.

حسینی، سیدمحمد، و آژنگ، حشمت (۱۳۹۰). *یار وریا*. انستیتو فرهنگی کرد.

خان الماس (بی تا). *دیوان کلام*. نسخه خطی.

خواص، امیر (۱۳۹۲). *الوہیت در مسیحیت بررسی تحلیلی و انتقادی*. مؤسسه آموزش عالی امام خمینی (ره).

رسایی، سیدامین (بی تا). *ترجمه بندهایی از کلام اهل حق*. نسخه خطی.

رستمی، منصور (۱۴۰۱). ریشه یابی منشأ میانی بنیادین آیین یارسان در فرق اسلامی. *پژوهش های ایران شناسی*، ۱۲ (۲)، ۲۶۴-۲۶۷.

<https://doi.org/10.22059/jis.2022.341177.1105>

زیبایی نژاد، محمدرضا (۱۳۸۴). *مسیحیت شناسی مقایسه ای*. سروش.

سیدفرضی (بی تا). *دفتر کلام* (به خط سید ایمان خاموشی، ۱۳۸۱). نسخه خطی.

دیوان شیخ امیر (بی تا الف). نسخه خطی.

دیوان شیخ امیر (بی تا ب). نسخه خطی (به خط سید ایمان خاموشی، ۱۳۷۹).

دیوان دوره شاه حیات (۱۳۸۴). (مقدمه و پاورقی از سیدشمس الدین محمودی). مؤلف.

دیوان گوره (۱۳۸۲). (مقدمه سیدمحمد حسینی). باغ نی.

اعتماد السلطنه، محمدحسن بن علی، مینورسکی، ولادیمیر فئودوروویچ، و کردستانی، سعید (۱۳۷۸). سه گفتار تحقیقی. *مقاله فرقه*

اهل حق (علی الهی) (مریم بانو رازایان و محمدعلی سلطانی، مترجمان). مؤسسه فرهنگی سها.

سلیمانی اردستانی، عبدالرحیم (۱۳۸۵). *درآمدی بر الهیات تطبیقی اسلام و مسیحیت*. طه.

سورانی، نوروزعلی (بی تا). *دفتر* (به خط گرندی، ۱۳۶۲). چاپ نشده.

فخرالاسلام، محمدصادق (۱۳۶۴). *انیس الاعلام فی نصره الاسلام* (ج. ۱). کتابفروشی مرتضوی.

جاف، عابدین (۱۳۹۳). *دیوان کلام* (سیدامراه شاه ابراهیمی، مترجم). بی جا.

مجمع الکلام اهل حق (سرانجام) (بی تا). (گردآوری و ترجمه سام الدین تبریزیان). نسخه خطی.

محبی الدین، محمد (۱۳۸۵). *فصوص الحکم* (به شرح داوود قیصری و تحقیق حسن حسن زاده آملی، چاپ اول). مؤسسه بوستان کتاب.

والز، آندرو (۱۳۸۹). *مسیحیت در جهان امروز* (احمدرضا مفتاح و حمید بخشنده، مترجمان). دانشگاه ادیان و مذاهب.

References

The Holy Qur'an

The Holy Bible

Al-Qasi, M. (1979). *The Yarsan Faith of the People of Truth*. Author-Publisher. [In Persian]

Baniyarani, T. (n.d.). *Daftar Kalam*. Manuscript. [In Persian]

Divan-e Gora (2003). (Introduction by S. M. Hosseini). Bag Ney Publications. [In Persian]

- Divan of Sheikh Amir* (n.d.). Manuscript. [In Persian]
- Divan of Sheikh Amir* (n.d.). (Transcribed by S. I. Khamoushi, 2000). Manuscript. [In Persian]
- Divan of the Era of Shah Hayas* (2005). (Edition and footnotes by S. Sh. D. Mahmoudi). Author. [In Persian]
- Elahi, N. A. (1994). *Burhan-ul-Haq*. Tahouri Library. [In Persian]
- Etemad al-Saltaneh, M. H. b. A., Minorsky, V. F., & Kurdistani, S. (1999). *Three Scholarly Discourses: Article on the People of Truth (Aliullahi Sect)* (M. B. Razazian & M. A. Soltani, Trans.). Soha Cultural Institute. [In Persian]
- Fakhr al-Islam, M. S. (1985). *Anis al-A'lam fi Nusrat al-Islam* (Vol. 1). Mortezaei Bookshop Publisher. [In Persian]
- Jaf, A. (2014). *Divan-e Kalam* (Introduction and translation by S. A. Shah Ebrahimi). n.p. [In Persian]
- Hosseini, S. M., & Azhang, H. (2011). *Yar-e Varia*. Kurdish Cultural Institute. [In Persian]
- Khan Almas (n.d.). *Divan-e Kalam*. Manuscript. [In Persian]
- Khavas, A. (2013). *Divinity in Christianity: An Analytical and Critical Study*. Imam Khomeini Institute of Higher Education Publications. [In Persian]
- ...:m“ ll -Kalam of the People of Truth (Sar Anjam) (n.d.). (Compiled and translated by S. D. Tabrizian). Manuscript. [In Persian]
- Mohy al-Din, M. (2006). *Fusus al-Hikam* (Commentary by D. Qaysari, H. Hassanzadeh Amoli, Ed.). Bustan-e-Ketab Institute. [In Persian]
- Pardior (2010). (Introduction and translation by S. A. Shah Ebrahimi). n.p. [In Persian]
- Parsa, A., Malmir, M. I., Rasouli Sharbayani, R., & Rostami, M. (2021). Explanation and Manifestation of God from the Perspective of the Yari (People of Truth) Religion and Islamic Mysticism. *Quarterly Review and Comment*, 36(103), 111-147.
<https://doi.org/10.22081/jpt.2021.60373.1825> [In Persian]
- Rasaei, S. A. (n.d.). *Translation of Passages from the Words of the People of Truth*. Manuscript. [In Persian]
- Rostami, M. (2022). Tracing the Middle Origins of Foundational Yarsani Beliefs in Islamic Sects. *Iranian Studies*, 12(2), 2247–264. <https://doi.org/10.22059/jis.2022.341177.1105> [In Persian]
- Saint Augustine (2019). *The City of God* (H. Tawfiqi, Trans.). University of Religions and Denominations Publication. [In Persian]
- Seyed Farzi (n.d.). *The Words* (Transcribed by S. I. Khamoushi, 2002). Manuscript. [In Persian]
- Soleimani Ardestani, A. R. (1979). *An Introduction to Comparative Theology: Islam and Christianity*. Ta Publications. [In Persian]
- Sourani, N. A. (n.d.). *The Book* (Transcribed by Karandi, 1983). Manuscript. Unpublished. [In Persian]
- Walls, A. (2010). *Christianity in the Contemporary World* (A. R. Moftah & H. Bakhshandeh, Trans.). University of Religions and Denominations Publications. [In Persian]
- Zibaei Nejad, M. R. (2005). *Comparative Christian Theology*. Soroush Publications. [In Persian]